



ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 56 (16216) ♦ 2000 чылдың май 23, вторник ♦ Ат салган шагы ♦ Садар өртөз 3 рубль. 20.00

ЧАГААЛАР —

сагыш-сеткил илерели

АЧАМНЫҢ ИДЕПКЕИИ

Чагыг-сүмени дыңнаар

Бо чылым тыва бижиктин 70 чыл өнү демдегелер эрттирер. Дыл — тыва нацияның чоргааралы.

Мээң ачам Донгак Калзан-Нава Кызылга моол бижик башкыларының курузунга өөренип алган. Аңаа элээн хой аныктар өөренип, оларны моол лама башкылар турган ачам чугаалаар чүве. Ону дооскаш келгеннерин чамдызын кожуунарчыче бижик өөредир-биле чоруткулаан, а бир чамдызын орус бижик өөредир-биле Кызылга арттырып алган. Кажан олар орус бижикти өөренип апканда, 1926 чылда Кызылга ажитыгнан нам школазынга улаштыр өөредип берген. Нам школазын эки дооскан 10 сургуулду Москваже, а эки моолдаар кижилерин Моолче өөредип чоруткан турган. Ол дээрге Тывага баштайгы эртем-биллиг кадрларын даштык чуртка белектер алыр дээш нам, Чазагтың кылып чоруткан кемчелеринин бирээни болган.

Ынчан тыва улусту эртем-биллиге чүткүлү дыка бедик. Ачам моол бижик сургуулун доозуп

башкыларына дузалажып, башкылай берген.

Ачамның моол, тыва бижиктерге өөредип турган өөреникчилери сөөлүнде Тываның баштайгы эртем-биллиг кижилери болгудулаан. Оларга Тываның баштайгы ужудукчуларының бирээни Чимит, барык бүгү назынныла Тыванын айыл чок чоруунга бараан болуп чоран Монгуш Даваалай, иштики керектер албанынга ажылдап чоран Маадыр-оол, Тывага сургажаан баштайгы тракторист Чавыдак, хой чылдарда эмчиге ажылдап чоран Дүрүп дээш, оонда хой улус хамааржыр. Ачамын салдары-ла боор, мен база башкы мергежилин шилип алгаш, республиканың ангы-ангы школаларына башкылап чордум. Ачамның думазыны уруу Дудаа Ондар — база башкы. Сүт-Хөлдү Сүт-Аксы ортумак школазын башкызы, ачамның уруунун уруу Клавдия Борбак-ооловнаның огу Амир Ондар ол школан директорлап турар. Боум база башкылап чоран

үемде дыка-ла хой өөреникчилерин эртем-биллиге чүткүлдүп кылдыр өөредир дээш кызып чордум. Мээң өөреникчилеримниң хой кезин башкылар болган. Башкының мергежили кайы-даа үеде чугула керектиг, башкылар чок болза, кандыг-даа курунге бурунгаар деп-шигге турбас болгай. Ынчанга башкы ажылы хундүлээр мен. Сүт-Хөлге баштайгы башкы диттип чоран Кара-Донгак Азырандай огу Калсаз Наваның башкы ажылың изеп каан коклазы бүдүп чыттың, а харында улам делем апарганынга чоргаарланып чоруур мен.

Ачам чүгге башкыларынга эвес, хой-ниги ажылынга база идепкейлиг кичи чоран. Ылаңгы чон ортузунга суртаал чорударына дыка-ла мергежээр. Чагыс-даа хурал-суглаа оң киржилгези чокка эртпес. Ылаңгы дайын үезинде дыка-ла кызып ажылдаан кичи. Назы-хары дегүй берген-даа болза, фронтже чорударын ол дилеп, бил-

диришкни киирип турганын билер мен. Даргаларның ачамга: "Хар-назыннар улгады берген-дир, дайылдажыр дивей, харын чон ортузунга суртаал ажылы калбартып, Кызыл Шеригже чорудар белек чымдазынга дузалажып көрүңер" — деп турганын бенин дыңнаан мен. Ачам, шынал-ла, дайын үезинде дыка-ла идепкейлиг, уйгудыш чок ажылдап турган ийин.

Ол улуг эртем-биллиг чок хиреде төөгүлү боудуру билер чоран. Ылаңгы дайын чүвүн ужурунда болу бээр, оңу болдурбазының кандыг аргалары турар дээрэн аныктарга бо-ла чугаалай берген орап кичи. Черле инчаш кичи бурузу улуг кижилерин чыгыг-сүмени дыңнап чоруур болза, амдырал чик болур чадавас.

Ондар СҮЗҮКЕЙ, хоочун башкы.

ХҮНДҮЛҮГ ЧАГЫДЫКЧЫЛАР!

Тыва Республиканың Федералдыг почта харылзаазының эргелели күрүне албан чери

2000 чылдың ийги чартык чылында чагыдылга кылып алырынче Силерни чалавышаан, **АПРЕЛЬ 1-ДЕН ЭГЕЛЕП**

төп болгаш тус черниң үндүрүлгелеринге чагыдылга эгелээнин дыңнадып тур.

Чагыдылганы кайы-даа харылзаа белдирлеринге кылдыртып болур, оон **аңгыда чагыдылга килдининге** (Дружба, 156 а) база төп харылзаа белдиринге (Кочетов кудумчузу, 53)

эртенгиниң 8 шактан көжээкиниң 17 шакка чедир

1 айлап, 3 айлап азы чартык чылды кылдыр чорудуп турар.

Төп солуннарга 2000 чылдың май 15-ке, а тус чер солуннардыкы июнь 15-ке чедир чагыдылга хуусаази чедер.

Чагыдылга кылып алырынче далажынар, Силерни манал тур бис.

Тыва Республиканың Президентиниң Ш. Д. Ооржак Москвага албан езузунуң ажылыны кылып чоруп тургаш, май 20-де оон чедип келген. Кызылдың аэропортуна ону ТР-ниң Чазак көжигүннери уткан.

Шериг-оол Дизижигович самолеттан дүшкөш, уткааннарга кысказы-биле чүве чугаалаан. Ону моон адаанда парладывас.

4 МУҢ 500 ТОННА ХАЛАС ТАРАА

Москва хоорайга эмнеткенин соонда, кадыкшылым экижип, Кремльге чедип кээп, элээн ажылдарны кылдым. Бирги кол айтырыг болза Россия Федерациязының Президентиниң Владимир Владимирович Путинниң Тыва Республикага кээриниң дугайында болган. Владимир Владимирович ажалының бо чыгы планын, кол-кол угланышкынын өөренип көргөш, Тыва Республикага кажан кээп болурун тодараткан чугаалажышкынар мээң киржилгем-биле болду. Оон ыңай оң Тывага келгеш, кандыг дуза көргүзүп болурун шиттирлеп сайгарары база чугула болган.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының ажилдакчылары-биле кады Россияның Көдээ ажил-агый яамызынга база четтивис. Сайт Гордеев бистерни кичээнгилли-биле дыңнааш, 4 муң 500 тонна тарааны халас бээрин аазады. Дээрбедээр чүве болза, 3000 тонна далган-дир. 1000

ЖУРНАЛИСТИҢ БИР ЭРТЕНИ

"ШЫНЗЫЛГА ЧОКТА"...

2000 чылдың март он тостуң чаашкының эртенни. Кызылдың Гагарин кудумчузунда автобус доктар черден Көдээ ажил-агый яамызында чедир хол-майгыныг четтим. Чыгыг чыска найсыла амбраангы, чаш ногаан бурун-биле шыптыг теректер ол сугну боудуңа дозуп чаап турганыг болду. Яамынын кирер эжиниң чадазында, оң үстү талазында кижилер, автомашиналар үзүксоскал чок тур. Чада кырыңче үе манааш, хол-майгыны дүр тулуп тура, танырым болгаш бир дугаар көргөм кижилерге таварышкыладым. Оларның кол бурузу суурлардан, көдээден келген инде. Чада кырында кижилерниң чугаа-сооду кулаамга хөгүлү-биле дыңнадым.

Пенсия назын четкелек херезең танырым салдыжы холда шагыче көрүп, болчажып алган өөрүн манааныг тур.

— Көдээден кеним келген чүве, саадай берди. Хөекүй ажи-төлү-биле кады тайга тооруң чыгаш, салдып чадашты. Бин-хемчилер бөгүнде тайга тооруң чып, ан-мечини дүшкөн мыйнастарын дилеп тывар апарган. Ажылдаар черлер бар эвес, оон еске чүгү-даа чок. Оран-тандызын кезин хар эривээнде-ле боктаныр болу берген. Мээң көп-бак төрелдерин дегере тайгада. Яамы баарынга ужуражыр ужурул кенинниң ажитулү база хой. Өвүңү ээи дунмам оол эриг "Москвичил" Кезек болгаш-ла багай кадайын шоодайлыг тоору-биле менээ хүлээдип бээр чүве. Бо улаада, чүге чүве ийик, кеним тоорукту боду сайгарар мен деп барды. Кайы хире садыгланан билди алыр-биле оң-биле ужуражыксадым — диди.

Кезек болганда кестүрү чик атлетика спортчузу дег шевергин кыс бисче маннап үвүп келди. Доораан-на дүрген-дүрген чугаалааш, элдесинип каттырды:

— Шуптузуң бир сайгарлыкчыга дужаап бердим. Садыглажышкы сүртенчиг-ле чүве-дир. Өртээң элээн көүдөң аараа, хая көрүр. Бир килде-ле

оң дээш турупкан. Туранда — 8 рубль. Арай боорда 11 рубль кылдыр садыгаштын. Бо удаада ашаның "дирог боду" херелеттине берген. Школа фондузунга акша бээр аазаашкыныс база бар. Кунчуу биле чараш кыс кожа базып чоруптур. Бо хуннерде ол ийи дег хой-ле кижилер өг-бүлээнин олча-кежи дээш республиканың булчу бурунүнде туржуч чор боор деп хөөн сеткилим иштей туруптур.

Чаашкының эртенги шакта база ийи кижиле чугаалаштыр. Оон бирээзи Өвүр кожуунда Солчур чурттуг арат Анатолий Ховалыг. Ол — малчин, тараачын.

— Мал өстүрери хостуг, деткишкенин-даа болза, дыка-ла шүүттүг апарды. Оор кымга-даа амыр-дык бербестээр. Мурунда чылдарда чүгээр болгай, ам дээрге оор чүгге холдан ушта согар чыгың. Тускай, чажыт хайгаарал чорутпас болза, кодан ээн калыр чыгың. Мал оору хамчыктын хамчындаанда дорайтав. Оң хайы-биле ажылга өөредип болгу дег эр анык малды Бин-хемчилер бөгүнде тайга тооруң чып, ан-мечини дүшкөн мыйнастарын дилеп тывар апарган. Ажылдаар черлер бар эвес, оон еске чүгү-даа чок. Оран-тандызын кезин хар эривээнде-ле боктаныр болу берген. Мээң көп-бак төрелдерин дегере тайгада. Яамы баарынга ужуражыр ужурул кенинниң ажитулү база хой. Өвүңү ээи дунмам оол эриг "Москвичил" Кезек болгаш-ла багай кадайын шоодайлыг тоору-биле менээ хүлээдип бээр чүве. Бо улаада, чүге чүве ийик, кеним тоорукту боду сайгарар мен деп барды. Кайы хире садыгланан билди алыр-биле оң-биле ужуражыксадым — диди.

Кезек болганда кестүрү чик атлетика спортчузу дег шевергин кыс бисче маннап үвүп келди. Доораан-на дүрген-дүрген чугаалааш, элдесинип каттырды:

— Шуптузуң бир сайгарлыкчыга дужаап бердим. Садыглажышкы сүртенчиг-ле чүве-дир. Өртээң элээн көүдөң аараа, хая көрүр. Бир килде-ле

БИР БАГ БОЛУП...

"Шынын" арыннарынга номчукчуларның чоруткан чагаалары доктаамал чырыттынып турар. Оң-биле чергелештир бижикчи бүрүзү журналистерниң корреспонденттеринин чок сүмөлөкчилери, дузалакчылары, деткичилери болуп турарын чоргаарал-биле сагыш-сеткилиз ханызындан хүн бүрүде модөрөп билит турар бис. Чагааларның салым-чолу номчукчуларның боттарының идепкейинден, туруш көрүжүндөн, амдыралчы арга-дуржулгасындан база дорт хамааржыр.

Амгы амдырал нарында бердээни-биле холбаштыр биези ышкаш "уралап", димиреп турар үе кайда боор. Рыноктун сы басышкынарында устунарының аргаларын, моон соңгаар канчаар амдырал-чурттаарының оруктары хой саныг номчукчулар сүмөлөп бижип турар.

Бо хуннерде "Шын" солунуң коллективни, оң журналистерни 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн баштайгы тыва солунуң 75 чыл юбилейинге уткуштур бедик көдүрлүшкүнүг ажылдап, бижип турары черде өөрүчүг-дүр. Амдырал эгер-дагыр оруктардыг джирни дег бижикчилер база агы-ангы бодалдардыг.

Чагааларның артында дирг кижилер турар болганда, кандыг хөөнүг материалдарны чок дээр. Ынчаага "Шын"-биле салым-чолун шыңчы холбаан бижикчилерни адаары черле артык эвес боор. Ындыларга Бай-Тайга кожуунуң төвүнде Чимис Адыг-оол, Сарыг-оол Салчак, Каң-оол Хургул, Седип-оол Иргит, Каң-оол Чудьдум, Шуйдан Арбай-оол, Бай-Талдан Михаил Хертек, Кызыл-Дагдан Хураган-оол Түлүш, Григорий Сарыглар болгаш оон-даа еске он-он идепкейлиг бижикчилерни аттарын ам-даа уламчылап болдыр. Черле ыначаш моон-даа сонгаар бир баг болуп, демниг хөдөлгелерини база демир-жүүнөр улам чидиг болуп деп күзөдим.

Каң-оол ИРГИТ, Бай-Тал суур.

ӨГБЕЛЕР — ТӨӨГҮВҮС

"Төгү билбес кичи — чазар, төрөл билбес кичи — түрээр" дээни ханы уткалыг. Тыва чоңунуң бурун ышканд бээр чурттан эртин келген үөлөрүн то кооп чугалаан бээр улус кимнарны дээрго бистерниң буруну улуг изилгил өгбөлөрүс оң-ла болгай.

Өгбелер деп чогуң кайы хире назылыг кижилерни ыңча дээр чүве? Мен болап көөрүмге, ол назы-харга амгы бо үенин-биле алырга, 70 хардан өрү назылыг тыва кичи хамааржыр болу дег. Чүге дээрге ол назы-харның улугу эркен-барган төөгүнү, чуртталганы хойну көргөн-е болгай. Олар Тывага бооп турган политиктиг репрессия (аңгүл-дээшкени) үелерин, Октябрь революцияның болгаш Тывага Улусуң революцияныг тилээниң, тыва

ЭРГИМ БАШКЫМ

Мээң баштайгы башкымын Сүтүң Зоя Дивижиковна дээр. Ол — Тыва АССР-ниң школаларының алдыртыг башкымы, Улус өөредилгезинин төрүмүн. Эртем-биллигнин далайыңче ол мени м-не баштай чедип киирген.

Чоокта чаа башкымы арааш чок апарган деп дыңнааш, бугу сагыш-сеткилимден хомудуп, назыны улгадн берген-даа болза, бисти башкылап чоран, чалың хевээр сактып ор мен.

Бирги класска, Алдан-Маадыр эге школазынга өөренип көрүмгө, шилгедек дурт-сыныг, хоюг кара карактарлыг, ногаан торгудан даараан тыва плательгил анык, чаражы-даа кончуг башкы бисти хүлээп алган. Демир-жүкү тулуп көрбөөң эмдик холдарлыг бистерни чагыскап эргий кылаштан тургаш, удатпай саат чокка номчуур, бижир кылдыр ол өөредип каан. Башкыныстың ырларын, шүдүктээрин, танцаларын ам-даа магадап сактып чоруур мен. Чапсарларда бичиң школавыстың дакпыш коридоруңа ыры-шүдүк, танцы-сам чирткелерин-ле турар. Башкымыс дошпулуруга ойнаар, бистер аңаа үдөдип алгаш, ырлап, танцалып, билимней-не турар бис.

Кичээлдер эгезинде база баштай оудурулар аразында чижип, тывызыктажыр азы болдыр бис. Эске оудуруда өөрүвүс аштырбас дээш кызып-ла турар бис.

Ам болап чоруурумга, башкымыс улустуң аас чогаалын кончуг эки

билер, уран таланттыг кичи турганы ол. Ынчангы чечен чогаала хандык-шылым база башкымын ачында өөскөөң деп санап чоруур мен. Оон ачында чевен-даа болза, бичиң шүдүктөрү борап-таптар болганы ол.

Мээң башкым хөлчөк чымчак сеткилдиг, эвилең-ээлдек кичи. Чамдык башкылар өөреникчилерин сагыш-сеткилинден ыраас сөстөр-биле бо-ла сөглөй кааптар боор чүве. А мен башкымдан мыдыг сөстөр кажан-даа дыңнаван мен. Хары-даа бистерни эрге-деди, "уруум", "огулум" деп чоранын улуг хундүкел болгаш эргелел-биле сактып чоруур мен.

Ынчан бистерни сууру-вуска улуг чаагай шолола-да чок турган. Ийи кат, делем чараш школавыс мен 4-кү классчы турумда, ажылдаа кирген. Эге школан дооскуже, эрги бичиң школага өөренип турдувус. Интернадыс суурдан ырак, келээр хавак кырынга турган. (Ам 2 кат чаа интернат школа-биле кожа-ла болгай. Мен школан доозупканында туттуган). Ада-нем малчынап чоран болгаш үрүңчү интернатка турар мен. Эге класс өөреникчи бичиң кичиге кыжын кончуг соокта хавак кырында интернаттан тура суур иштинде школага

Светлана ООРЖАК, "Сылдыкчы" солунуң аамдыралчысы, Кызыл хоорай.

кежиктиг болуп бис.

"Хоочун — коктуг, хола-кактыг". Улуг назылыг хоочун өгбелерде байлак дуржула мөөңнеттинген. Республикада, кожууннарда, үндүрген, чугаажок өгбелеривис-ле болгай. Дөрүл-төрөл деп чүвени бистерге кырганырчыс чугаалап берген. Ынчанга бистин өгбелеривис төре херезинда-да, төрөл уктун-даа төөгүзүн аңдара-дүңдере чугаалап бээр дирг керечилер-дир. Кончуг хой алдын үже өгбелерде шыгжаттынып чоруур болдыр ийин. Улуг назылыг кырган өгбелеривиске чүдүп-тейлеп чоруудулар. Оларга орувусу чайлап берип, орган олууду-вусту хостап берип, буюнны ач чоруу болзувуса, аас-

уруу Анчымаа Хертек, Шөжүлдөй уруу Долчанмаа Бай-Кара, Чаш-оол уруу Тамара Норбу, Хечек огуу Сергей Красный, ат-сураглыг чогаалчылар Кенин-Лопсан Монгуш, Кудажы Кызыл-Эник дээш, ескекелерин-даа адаары өөрүчүг. Ол болгаш өске-даа ат-сураглыг кожуунарыныс бурунгаар хөгжүлдээниге, эртем-культуразына, улустарын эл-найралын бижылаарына кирген салышкыны улуг дээрэни үнелен чоруур ужурул бис.

Өгбелер — төөгүвүс, буюнныс, амдыралдың изекчи, аас-кежиктиң чааякчы.

Оюлак КАРА-САЛ, Куш-саладың хоочуну.

Аратчор ОКСУР.

ЭКИН, ТӨРЭЭН ПОЭЗИЯ!

(Хамааты лирикадан үзүндүлөр)
О чогаал, ыры болуп куттулуп кел,
Оттук хун бооп, сеткиллерин чырыдып кел.

Алдыннак чөлөөш болуп бодарап кел,
Айыраң каас чечектер боол чаптыла бер.

Эртенги даң хаязы бооп кытыгып кел,
Эмчек дээрде сыйдыстарың кыйгызы бол.

Төөгүңү өткүт үнү оттур, чогаал,
Дөгөйлөгөн сеткиллерин сергедивит.

Экиң, төрөөн поэзия! Ур-ле болдум,
Экиң соктап, чаяалганда көзүң түр мен.

Дүжүргөнүң херел-чырын сөмөктөп көр,
Түргөлдөңүң халис куруу эстевезин.

Чаялганым хайырлап көр, о чогаал,
Салгалдарга өңү сөңүң арттырып көр.

БҮТПЕЙН БАРГАЙ БИНАКШЫЛ

Орлан-эрес, омак-шичек назнымда
Оттук чүрчөм сорунамыз боо бердин.

Хоран дылдың когурумнап шакканыңдан
Коштуушкан, ийн чүрөк чооктулашпаан.

Сетиң чөлдө утуптарың бодасм мен,
Сеткилимиң ой чип-ле чоруур-дур сен.

ЧУРТТАЛГАНЫҢ ЧУЛАЗЫ

Эртенги хун саарлып-чалгаан херели дег
Эриг чымчак хулүмүрөөн шырайыңды.

Аяк-аактың ала-бүрө сырзасы дег,
Чуруттунамас сыйдызым бооп чайыналың.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Турида

Даг улуг бе, даай улуг бе?

Час дүжүргө-лө, республиканың аян-чорукка иянак
школалары-биле оларны өсөткөн башкылары

Сөөлгү элзэн каш чылдар турисчи маршруттарже
барбайн барган аныяктарыныс бо чылын

Чыл бүрүде турида эртеривис Бай-Тайга,
Мөңгүн-Тайга девискээрлеринде Цаган-Шибету,

Бастид-биле кады турисчи коклаже ам үнүп
шывадеас ол эживистиң дөргүл-төрели,

Күрүңе университетиниң бирги командасындан
удуртукчу Александр Кукис биле студент Аяс

Маддыр-оол ХОВАЛЫГ.

Адазыңга даңгырак

ОЧЕРК

Кайгамчык ак-көк дээрини адаанда
чурттууларын кайгаар. Мөге-шыраан чүү дээр!

Онгак өвүнү ишти Мөңгүш Кара-Баштыг уруу
Долчуптаа-биле мал-маганың, сүт-сааның,

Бир келжээ аныяктарың өөңге кожа-хелбээ
чурттап чораның улуг кижилер чыгып,

Безин көстүрүндө чалдаңар. Хой кадарып чорашаң
харын салгың-хатка сагыш хандыр ырлап,

Улуу улустун чагың элдер, аныяк өг-бүлө оол
уруг азырап алган. Өндүр угааның өбөлгөрүн эриг

Бир келжээ аныяктарың өөңге кожа-хелбээ
чурттап чораның улуг кижилер чыгып,

Безин көстүрүндө чалдаңар. Хой кадарып чорашаң
харын салгың-хатка сагыш хандыр ырлап,

Улуу улустун чагың элдер, аныяк өг-бүлө оол
уруг азырап алган. Өндүр угааның өбөлгөрүн эриг

Удуган чок чаштың үнү онгак биле Долчуптааның
өөв долуп, оларны адак сеткилин талаалып,

Ада-чурттуң Улуг дайымын ол эки тура-биле
аыттанган. Эки турачы аыттың эскадронун 3-кү

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Иван Сулууйну "Эки-турачы аыттың эскадрон"
"Тыва төөгүзү" деп номнарда бастиди дайынчы

Фронтунан Онгак оглу Шет биле Балдаң оглу Чот
чанып чедип келген деп, чугаа Акка аалдар аразыңга

Тивлекчилерин чанып келген ол. Хаваанда кыл
сыйдыстың бөрт кет-

Кижини ортузу назым чоокшупаң, орайтаң-даа
болза, божуп алган неңи өөрүшкүң дугуйактың,

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.



Безин көстүрүндө чалдаңар. Хой кадарып чорашаң харын салгың-хатка сагыш хандыр ырлап, ынакшылың ыры-кожамык-биле оожургадай аар чоран

Шеттин овуузуңуң күштүү ындыг турган боор,
аңаа чүрчөң алыскаң кыстар-ла хой. Ынчангаш

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Тын башкы айында Шет Онгаквич биле Богба
Байыр-ооловна оолдук болганнар. Божуткан эм-чизинге аттап кылдыр

Владимир деп адап алганнар. Ол үеде көдөргө
документ бижикти бир шап болганда кылдыртып,

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Өгленешкен деп бадылга бижин чок боора, неңиң
бодуңуң фамилиязың олдуңа бижип берген. Ынчангаш

Ол үеде көдөргө документ бижикти бир шап болганда
кылдыртып, да-лаштырып, негеп турар чүве-даа чок.

Шагаан-Арыгда музей-ле бар

Тоолда дег, калбак чүве хадып, борбак чүве чүлүп
турар чыгың нарын амдыралды чурттап эртип тур бис.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

хөлчүгөшө өдүрөктер, хартыгалар, койгунактар
дирги хөвээр шыкаш, кижилерже көрүп алгаш,

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

капитал септеде оң ажыг чыл дургузунда чоруттумаан.
Ханаларың малгагары боттары-ла хоорлуп дүжүп

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор сен,
Николай ДОНГАК.

Чурутталгамың суруу ырың чүлөп чор

Башкылаан кызын чакыры

ЧОГААЛ ОРАНЫНГА ЭШТИП, ТААЛАП...

Адазынга даңгырак

КЫЗЫЛДЫН БИР ДУГААР профес- синал-техниктиг училчези республика- нын көдө ажил-агы ады- нын ажалдаар яны- буру мергежилдик оолдар, кыстарын белеткен турар. Бо өөредилге черин хоочун деп болур. Оон доо- зукчулары республиканын чүгө көдө ажил-агында ажалдап чоруур эвес, а дээди эрге-чагырга ажилдакчылары чедир депшип, чуртувустун сай- ырап жөжүрүгө төлөп- тиг үдүг-хуузун кырып турар. Бөгүдө училчези оон мурунда-ла өөредип тур- ганын трактористтик, ком- байнерин, чолаачынын мергежилдинде аягыда, өскө-даа мергежилдиктерин — бүдүрлөк мастерле- рин, арга-арыг ажилдакчы- ларын, фермерлерин, агро- номдарын, бухгалтерлерин, нянтиния чөмөнөлөг- зинин ажилдакчыларын, даарыныкчыларын доосту- руп турар апарган. Училчези чылдан чылче чаарты- ларын шигээдип ап келген. Оон директору Алек- сандр Донгакович Даг- бадай коллективинин ма- териал-техниктиг баазанын быжыктар талазы-биле чогуур кемечтерин ап, чаа мергежилдерге өөредип салбырларын ачкып келген. Ажилдакчыларынын, сургуулдарынын ажалдап, өөренип, чурттаарына таарымчалыг байдалдарын тургузуп, оон улам эчки- жеринче кызылгеини док- таамал салып турар. Удур- тучуунун ийдиг күзөл, чүткүлү хилс барбаан. Училчези дээр ажалдыг коллективтерин бирээзи апарган. Уенин, амдыралдыг негедезинин аягы- биле чаа-чаа салбырлар не- мезип турар өөрүнчүг. Каш чыл бурунгаар бо учил- чезе хөй йуруунда оолдар өөренип турган бол- за, ам мында кыстар база

эмгөжөк. Ажыл-агы ээле- ри (хозяйка усадьбы) дээр чижектиг шуут чаа мерге- жилге безин ачаа өөрө- нип ап болур. Бир эвес бо ПТУ-га чедө бээр болунарза, оон сай- ыраанын дораан эскерип каар силер. Сургуулдар өөренип турары эртем, мергежилдин аягы-биле аягы-агы кабинеттерде кичээлдеп турары аажок эптиг. Училишенин музе- йи, библиотекасында, ында стендлерден ук өөредилге черинин төөгү- зүн, бөгүнгү амдыралын, башкыларын болгаш мас- терлерин дуржулгазын өзүп сайырап турары, сургуулдар хостуг үе- зин канчаар эрттирип турарын тодазы-биле билеп ап болур. Урде ынаар кирбөөн бол- гаш, чоктаа ачаа четкеш, улуг сонуургал-биле мага- дуп танымтым. Тыва би- жиктин 75 чыл оюн дем- дегээривис юбилейлик чылда тыва дыл кабинете- инин ажалын ооза кичээлге албас арам чок. Төрөзүн дымал терини эки билер болза, өскө дылдар- ын өөренири берге эвес дээр-ле шын. Бо училчези оон кичи сагып турарына чүгөүр бээривис. Тыва дыл кабинетинин дерит- тингени чамдык школа- ларында-даа дээрэ Тыва дылдын шигежлекчи- лери эртемдеринин, чогаалчыларын портретте- рин, оларын тыва дылга хамаарыштыр чугаалаан чүгүлүг сөстөрүн ында би- жээш, аскан. Шунту чүве аялыг, чыскаандыг, сур- гуулдар-даа, башкылар-даа кардотекалар-биле ажил- дап чадыккан. Кабинет- те байлак дуржулгалыг, ажалдыг сагыш-сетки- лден бердинген башкы ажалдап турарын кичи эскербес арга чок. Кымыл ол, танышп көрөөндөр. Зоя Хомушкеевна Сам-

дан Кызылдын педагогика институтунун филология факультетин 1978 чылда дооскаш, республика шко- лаларына тыва дыл, чогаал башкылап ажалдаан дээр ам 22 чыл болуп турар, ПТУ-да ажалда-ла оон чыл четкен. 1994 чыл- дан бээр бирги категория- нын башкымы. Зоя Хомуш- кеевна тыва дыл болгаш чугаа нумуразы, улусчу чаагай чаңдылар дээр чижектиг угланышкына- рыдыг ажалдап турар болду. Классиктеривис — бирги чаданын чогаалчы- ларында эгелээш, анык чогаалчыларга чедир — шунтузууна ажалдыры- биле таныштырып четти- гер дээр башкы факультет- тиверин, учуражылга- конференцияларын уда- дараа эрттирип келген. Ын- чангаш оон кабинетинден кичээл шагы эвес-ла уде сургуулдар үзүлбес. Ол-бо солун номнарын айтырып, солун, сеткүүлдерге үгөн яны-буру чүгүлдерин со- ниуургап, ол бүгүнгү башкы- чымып чоруурун билер болгаш үрүгүлүг Зоя Хо- мушкеевнага келдирер. Ажыл түңдөл чок кая артар ийик. Зоя Хомушкеевнанын өөнүк ишти ТР-нин күрүненин айыл чок чер албанын ажилдакчызы болгаш хөй чыдарынын дургузуда кы- дыг-кызыгаар кожуунар- га ажалдап, чурттап кел- генер. Ырак-узак суур- ларга школа доостурган өөреникчилери оон улуг өөрүшкү-биле сактып чо- руур Бөгүн-даа башкы оолдар чагааларын, бай- ыр чедиряшкенин апар чоруур. "Силерин дөзөп башкы мергежил чедип алкыскап чораш, күзөлдө- гө четтим. Ам силер-биле дөмөй башкы болдум. Кижин, топтуг, оюн-баштак аажы-чаныннын ултаан мен. Школа доосканын- тан бээр оң чыл болган юбилейликчилерин бүгү чаңгыс классчыларымыс-

кажан-даа утпас бис. — Башкымыстың кичээл эрттирери, шынал-ла, ды- ка солун-дур ийин. Кайы- бирээзинге олуржуп көрү- нер даан. Зоя Хомушкеевнага сур- гуулдарынын чалалгазын дындадырмыга, ол кат- тыргаш, мынча даядыр. — Чалап турар шору-ла улус-тур. Сонуургап тура- ы өөрүнчүг болбайн кан- чаар. Ынчалза-даа чам- чыкта тутчу бээр үелери- вис база турар болду ийин. Сөс кырында аазаашкынар керек кы- рынче шилчөөстөй бээр, мынча шыгыны чугаа- лажыр ужуру тургустуу- п келер. Чогаалды сонуур- гап-даа ораза, дыл-домаан- чыг, грамматиказынче кичээлге салыскаастар. Ынчангаш оларын сову- ургалын оттурарын кызы- ндыг, кичээлдерин арга- формаларын дөмөйлөш- тирбес дээр чогаалчыны ажалдаар апар Төчү чок ажал-дур ийин хары. Ш АЖЫЛ ТҮҢДӨЛ ЧОК КАЯ АРТАР ИЙИК. Зоя Хомушкеевнанын өөнүк ишти ТР-нин күрүненин айыл чок чер албанын ажилдакчызы болгаш хөй чыдарынын дургузуда кы- дыг-кызыгаар кожуунар- га ажалдап, чурттап кел- генер. Ырак-узак суур- ларга школа доостурган өөреникчилери оон улуг өөрүшкү-биле сактып чо- руур Бөгүн-даа башкы оолдар чагааларын, бай- ыр чедиряшкенин апар чоруур. "Силерин дөзөп башкы мергежил чедип алкыскап чораш, күзөлдө- гө четтим. Ам силер-биле дөмөй башкы болдум. Кижин, топтуг, оюн-баштак аажы-чаныннын ултаан мен. Школа доосканын- тан бээр оң чыл болган юбилейликчилерин бүгү чаңгыс классчыларымыс-

тың мурундаң чалап тур мен, эргим башкым" — дээр чылыг, чымчак сөс- терлиг чагаа алгаш, олар- га чедип шыдавайн барга- нын башкы ам-даа улуг харадал-биле сактып, ол өөреникчилеринде өрелг бооп артан дег сагышсы- рап чоруур болду. Каш чыл бурунгаар ийичаар ча- гаа бижип турган өөрө- никчизи ам школа дирек- торлай бергенинге башкы аажок өөрүп чоруур. Хү- нүдө көзүлбөс бо, башкы кижинин ажалынын түнелү сөөлүндө көстүп келер деп чүве бо шы- ка, башкымынча мөгөй- ийп чоруур шак мындыг өөреникчилер та чеже Тыванын Улустун чогаал- чысы С. Б. Пюрбюнуң ажал, амдыралына тур- раскааткан ажык кичээл эрттирер деп турарын дын- дыш, ачаа олуржурун шиптирлеп алдым. Ук ажык кичээлге бүгү училчези тыва дыл башкыла- ры, чамдык школаларын тыва дыл башкылары база Тыванын күрүнө универси- тетинин тыва дыл кафе- дразынын башкылары олу- рушкан. Ынча хөй улус-чон мурунга кичээл эрттирип деп чүве амыр бе? Зоя Хо- мушкеевна ол улуг шыгал- дын төлөптин-биле эртен деп бүзүрөлдү-биле ча- гаалап болур. Сергей Пюр- бюнуң чогаал оранына эштип мага хандымыс. "Ал- дар-ады өлүм билбес" деп ук ажык кичээлди кайы хире сагыш-сеткил дой- лушкунууг эртенки дам- чылары берге-даа бол, өөр- дөдиг, үдөгөргө болуун деп күзөлдө-биле оон силер бүгүдөгө дамчыларын орал- дыжп көрөй. "Чогаалчынын сагыш- сеткили чогаалдарында сиңиккен" деп чүгүлүг кичээлдине ылап баян- таан. Кичээлдин дерилге- зи—көрүзүг материалда-

ры, чурук каасталгазы-ла кижинин бүгү кичээлге- ни хаара туду бээр. Аас журналды кылдыр эртен кичээлди кысказы-биле таныштырарга мындыг: 1-ги арын: "Ада-нем ачаа чон дег бөдүүн улус" (чогаалчынын эртен оруу, намдар-төгүзү, ада-нези- нин дугайында). 2-ги арын: С. Пюрбюнуң ынакшыл ли- риказы (шулуктер). 3 арын: "С. Пюрбюнуң очулдурук- чу хуулгазынын" Ук кичээлге яны-буру ажалды- рын кылып четтигилер: башкынын дындадырлары, сургуулдарын алетке- лери, аянын номчулга, тестилерге харылар, шу- лдуктер, ырылар, түнел сөс... Ылангы хөгжүм ка- асталгазы аажок аян кыр- дыг. Кичээлге олурган бүгү кижилер сеткилинде ир- лашкан дызимзе, частырыг болас. Ажык кичээл соонда ачаа олуршкан ТКУ-ну башкы- лары Е. Д. Чамзыры, М.А. Күжүктө болгаш өскө- лөрдө-даа мындыг үелелди берген: башкы биле сур- гуулдарын аразында хар- ылаза эки, билчишкенин; кичээл амдырал-биле холбаалыг; шилтигенин чогаалдары ханы уткамыл, дээштиг; кичээлдин дерил- ге-каасталгазы терини; сургуулдарын сөс-домаа сайырагай. Шынал-ла, онзагай оран- да барган дег таалаага ал- зып, чогаалчынын өлүм чок шүдүктөрине бижээр ир- ларын чалаткан компози- тор Артур Сагаачынын ду- зызы-биле урулгар-даа, улуглар-даа мага хандыр ырашты. Ындыг чараш, онзагай кичээлге алган би- лини урулгар монгөдө сак- тып артары чугаажы. Төрөзүн тыва дылдына, урулгарга бердинген сетки- лден чалым болгаш чараш-ла-дыр, башкы, Зоя Хомушкеевна. Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

(Төгүзү, Эгези 3-кү ордында). барбас, ол угже хол безин айтыпас — тываларнын бурун шагдан сагып келген чаңчылы ийди. Ынчангаш оон хөөрү бөгүдө каймыл дээрин билдир- мес. Ону билер улуг на- ызыг кижилер чок. Ада- зынын чевээнге мөгөер аргазы, чок болганнага маадарын чаңгыс оглу сагыш кезээде аарып келген. Ийи оолдуң, бир кыстың адазы бооп ула- дып келгеш, төрөзүн ада- зынын мурунга мөгөер ужурулгү хүдээлгезин күүсөтпөзүнн улам ханы билеп, адазын дүжөп ту- рар апарган. Ачазынын адын салга- лынга мөгө араттары со- рулга-биле Владимир Шет- ович адазынын кады тө- рөөнери, оларын ажи- төлү-биле алаажып, төрө улуг диргезер бодал алган. Ачазынын думназы Төлөмчүк угбазы биле Сүрүн чөстөзүнн аалы Мунгаш-Акса турда, ачаа чедип чугаалашкан. Ак- тың алдар-сурагыл ачы- зы Ооржак Чолдак-Сарыг ирейге учурашкан. "Дит- чиктиң олгу-дур сен, ийе, ол олчаан дөзөп ап-тыр сен, огулм" — деп, мага- дуп ханмас ирей болган Эдержип алаш ачаанар Адазынын ачаанар салым-чазынын оглу дөзө- вөөнине ирей арай кому- даксаза-даа, "че, ажыр- бас, сөз оолдарында азы оларын оолдарында эзулуг аччалар уери ча- давас" деп оожуктурган. Улуг Тивелгенин байырламы — Май 9-тун хуну кээр- ге, Владимир ханы бодал, сагышка алыштар. Кым- даа, чуу-даа уттуурун баа... Бо ханы уткамыл сөстер дыка хөй фронтучу- ларга хамаарыштыр ко- зуун, чаңгыс сестер бооп хуулуп бар чыдарына ол

бүгү сеткилинден удурла- ныксаар. Өлгөн бөдүүн дайычы кижилерин ат- тары уттудуруп, төөгү- нүң элезиннге бастыра бергенин ол канча-даа хүлөп шыдаас болган. 1995 чылда Улуг Тивел- гениң 50 чыл оон демел- леп турар үеде, ачазы Шет Ойгакович Монгуш база акмың Чот Балдан- ович Монгуш оларын чы- рыткылыг адын мөгөжи- лип, Ак-Довурак — Абаза чазалыг оруунуң Акта 35 дугаар километринде улуг арт кырында тураскаалды ол тургускан (чурукта). Ында фронтучу чаңгыс чер-чуртуг дайынынын маадарын чоруурун дугайында мөгө сөстөр- ин сийлибип чуруп, би- жээш. Эртен-дүшкен чон доктаап, коргунчуг дайы- ны, Улуг Тивелгени, өлүм чок дайычыларын сактып, оларга мөгөйип, ак судун чаңгып, диргич чекетерин соннеп эртер — улуг хүд- дүткелдин демээ турас- каал апарган. Оон ажилы- шыкынын үезинде Вла- димир адазынга даңгыра- лаан: "Салгалдары сени каян-даа утпас, ачай!". Чаңгыс чер-чуртуглары эки турчы Шет Монгуш- ка, Чот Монгушка турас- каалдып, Биче-Тей суурна база тураскаалды тургус- кан. Суурда ийи кудумчу- ну оларын ады-биле адаан. Оларга тураскаал- кан спортчу маргылдаар май санында эртип турар. Салгалдарынын салгалды- ры маадарларга кезээде мөгөйип артар. Акса, Шек- пээрге бичи Дитчиктар, Шеттер, Чоттар ам-даа тө- рүттүрер. Чаш огулуга Шет Монгуштун чугаалап оорган дег, амдыралды доктааш кынас мөгө эвээ — үре-салгал үстүр боор бе! Светлана БАЛЧЫР. "Шынын" көрр.

Тыва хүрешке хамаарыштыр ДЕНЗИ КАТЕГОРИЯЗЫН ТУРГУССА...

Чазак баштыңчымы-даа, эртемден, эр-хөрөөжөн чон, ушпа кыргынар, аныктар, бичи чаштар- даа чаңгыс угже шушкан турар. Чүү болганы ол ында? Өөрүшкү-маанды- лыг, чугаа-сооттуг чоруп турарын бодалга, өрт-ка- лад-даа эвес хевирлиг. "Чүү болганы ол ында?" деп, бо черге чаа келген- нер дүвүрөп айтырлар. "Тыва хүреш болур, тыва хүреш!" деп, бужурганга дааш харын дыналар. Тыва хүреш — бурунгу тыва чоңун чараш оюну Оон дугайын тыва кижиге бижип, чугаалап та- ыдыбырлаан-даа хөрээ чок. Ол оон ханында си- ген. Угулаалар сырып тургаш даараан содак-шудан кеткеш, мөгө салык- чызынын алгыш-йөрөөдиг ыры-кыгызынга үдетти- рип, көк дээрде эвир куш- туу ушканы дег, девэл- самнап оран мөгени көөр- ге, аяныг-ла. Удурланык- чызынга келген соода, карак чөвөш аразында оозу черде чыдар. Тивел- ге! Тыва хүреш өскө хүреш- терге бодалга харын. Ында ыры-хөгжүм, алгыш-йө- рөөл, уран номчулга, пси- хологика, спорт, күш-шы- да, ... дээр, элөөн-не хөй харын чүүдөр холуруп килер турар. Ынчангаш ол көрүштүг, гижиздик- чик утка-шынарлыг Тыва хүрештин мөгелери өскө хүрештерин мөгелеринде күш-шылды, арга-мер- гежи талазы-биле дуда- васа делегейде база бир улуг, шырак билгир-мер- гежилдик мөгелер бооп ту- рар. Тыва хүрештин кижиз- дикчи шынарлыгы ачы- зында тыва оолдар, кыс- тар, өскө хүрештерге (хостуг, самбо, дзю-до, су- мо, моол...), спорттун өскө хевирлеринге шанна- лдыг черлерин Тывадаң дакшаар чурттарга база ээлеп турарлар. Тыва Ча- зактын, Президент Шер- гин-оол Ооржактын удур- тулгазы-биле Наадимын

чылдын-на бедик денел- чы" өөрүп чоруур боор- дур. Чамдык чоннарныг хү- режи делегей чергелиг апарылгала. Япониянын сумо дөзө хүрежи чоокка чедир-ле кижилер кичээл- генин хаара тутпас тур- ган. Ам ол делегей черге- лиг ат-алдарлыг хүреш апарган Тыва хүрешке ам-даа чаа чүүдөлдөрүн ты- эде тургузар болзувуса, делегей чергелиг хүреш апары ырак эвес. Кандык дөзө чүвени национал хевир-дир дээр-ле сайы- ратпайн турары таарымчак чок. Ол чаңгыс черге тап- талып турар, ырава-даа. Тыва хүреште база бер- ге чүвөлөр бар: бирээде, аар, чик дөзөлдөг мөгө- лерин холуу хүрештерин турары. Ол кижинин ка- дымынча-даа айылдыг, хү- рештин массалыг болу- рунга-даа шактыктыг Тыва хүрешке дензи кате- гориязын тургусса. Чижээ: 1) 70 кг чедир. 2) 71-90 кг. 3) 90-дан өрү. Азы хостуг хүрештин дензи кате- гориялары ышак кылып ап база болур. Бода-даа көрөөндөр даан, 50 кг кижиге 130 кг "чер эвээ- биле" канчап хүрежир боор. Бирээде, солун эвес, ийиле, билдирмес-даа бол- за, дөмөй-ле чык дензи- лер мөгө кадымыга хору- ны ап турар. Ийиле, тыва хүрешти тыва арга-биле салыры дээрге, чүгө че- гангыс бирги черин алыр мөгени тодарарды арга-дыр. Езулуг 1; 2; 3; ... дугаар черлерин алыр мөгелери тодарарды дөзө, долган- дыр арга-биле салыр апар. Мөгелер сагыш хан- дыр өспе-кырыш чок хүре- жип-даа аар, шак ийдиг хевирлиг чаартылгаларын кылдыр болузувуса, тыва хүрештин ат-алдары бе- дийр дээрзи чигиниң чок.

Уван-оол МОНГУШ, Кызыл хоорай.

Совуургактарга Македонский, ачазы, Аристотель

Александр Македонский хаан элээди чыдарында- ла эртен эрзи чораян. Адаа-мөгөйгө, адыг-ча- рышка хаанзырак оолга эш-өөлери шын-на сетки- ли-биле күш четпес тур- ган. Ынчалза-даа оон ада- зы олугуну изип, кылык, дедир, бардам болгаш ча- ныш-сынш чок бүдүш-ту- ружу чагырык кижиге кыдыра чүүл кылдыр көрүп, ханы эртем-билгир, бедик культуруга кижиз- чок төлөптиг башкыны сөөлүредир шилпип ты- кан. Төгү литературалардан алырга, Аристотель Алек- сандрын карачал элээди- бир-биле кады эртемде- нерин үндөзүннөргө өөрөткөн. Эжелекчи Филипптин (Александрдын адазы- нын) негедези днд чаңгыс болган: "Карачалды төлү дег са туруп тургаш, олугну эртемгерге өр- дөлдөтүрүпкенинге ботта- рынын бажы каккас. Угааныр, сагынгыр Александр адазынын че- чен-мергенин бо болуш- кунуна соонда улам ханы кырында бадмткаар тур- ган. Чамдыктары элээр кичээлгелер, өскөлери кулак дашты-биле Алек- сандр характерын кир- билектерин дүүп, аксын шып дыкнаар турган, ылангы дыл культуразынын дуга- йында. Чечен сөс-биле кымын-даа болуун тала- ынчыч элээдиптерин ол керек кырында көргөн. Бир катап адазы афин элчилерин хүлээп алган. Ужуражыр бүдүзүндө анаа эвес келген коятан- нарга ваннага мага хан- дыр кирип алырынга, дыш- танып түр чыргаарына дываажазыг байдалды тургускан: аш-чөм, сук- сун-сугат — стол кыры сынымас Элчилерин кол кижилери барык өа-тала

чыгы Эсхин, ажы дай- зыны оратор Демосфен, Филипп хөлчөк коя кетти- никеш, согур караан кар- шап шыгыл-биле дүй шарып алгаш, ужуражышкына эл-хол чугаа кылган. Аяк көк дээр дег чаңгыс ка- раа-биле элчи бурузун өт- түр кайтап, өөрүшкү-мад- найын, катык-иткизин илередип, моорлап кел- генерини шунтузун көгү- дүп каапкан. Хаанын өлгө-ээлдөөн- ге Демосфен безин баш удур белеткенип алганы "чаңгык, дямит" чугаа- зын утупкан. "Филипптин тоол-домаанга алкыс- каш, буттуг ажил-хөрээ- висти шыкынтымыс" деп, ол сөөлүндө халак- таан. Афинчелер аап-ора- нынга келгеш, Филипптин чечен-мергенин, эртем-би- лигини, улуг угаанын медээжөк элдепсиген. Олар билпип тура-ла меге- леттирпкенинге ботта- рынын бажы каккас. Угааныр, сагынгыр Александр адазынын че- чен-мергенин бо болуш- кунуна соонда улам ханы кырында бадмткаар тур- ган. Чамдыктары элээр кичээлгелер, өскөлери кулак дашты-биле Алек- сандр характерын кир- билектерин дүүп, аксын шып дыкнаар турган, ылангы дыл культуразынын дуга- йында. Чечен сөс-биле кымын-даа болуун тала- ынчыч элээдиптерин ол керек кырында көргөн. Бир катап адазы афин элчилерин хүлээп алган. Ужуражыр бүдүзүндө анаа эвес келген коятан- нарга ваннага мага хан- дыр кирип алырынга, дыш- танып түр чыргаарына дываажазыг байдалды тургускан: аш-чөм, сук- сун-сугат — стол кыры сынымас Элчилерин кол кижилери барык өа-тала

дышкынын кылган. Ча- раа-чеченин чөм хуулду- рар жини-баарын хайгаар көргөн. Айлаң-куштун чаксы, чаңгыс ырызын де- ней шынчылээш, бо тала- зы-биле онзагай ажи- дышкынын кымын- даа мурнай тылкан. Чаң- гыс сөс-биле алырга, Аристотель кижиге төрө- лөтенин хууда эртем аждышкынын боду- нга мөгөйөп алгаш, чурттап чораян. Аристотель бойдустан дыка хөй чажыт чүүлдөр Александрга көргүзүп өөрөткөн. Чылыг болгаш сооктуг эскерилгелерин диргип амытпаар төрөмө- лүндө эскерип билер. Кижиз баа. Ылангы кы- мын-даа, чуңун-даа изип чаңгыс соок черлерге эр- тирерин, соокта чылыг куржакке дывыржыры Александр башкызында катан-катап айтырар турган. Чылдын эргилдерин, солукунунары кайы-даа шаг уде колдуунда эске- рилбени, барык хевээр артарын Александр со- нуургап турган. Ынчалза-даа кижизит- тиркичин-даа, башкы- нын-даа дайын болгаш тайбын дугайында үзө- л-бодалдары сыр дедир. Оолду бо талазы-биле эде кижизидер дээрге, ша- гэзи эрте берген болган. Кижиге болуру чажында деп чүве ол-дур ийин. Огу- лунун өөредилгезинин хөлезиннге Аристотель дин төрүттүнгөн хоора- ын Филипп хаан катап эде кылдырган, оон ту- турган чурттакчыларын хостап үндүргөн. Мурнуу- да чылдарда Филипптин дайычылары ук хоорай боо-чөмөк-биле үрө- дөш, чурттакчыларынын бир кезин туруп алган турган чүве-дур. Арапчор ОКСУР.

Кысказы-биле СӨӨЛГҮ КОҢГА

Ээлчегли өөредилге чылы дооступ, сөөлгү коңганың эдис- кизи чаңгыларын чедир ийи хонук арткаш. Бо чылын Кызыл хоорайнын школаларынын 11-ги класстарын 547, 9-ку класстарын 1334 доозукчу доо- зар. Школаны сөөлгү коңга байырламы май 25-те бо- лур болза, шыгалдалар июнь 1-де эгелээш, 15-те доо- стур. Амдыралдын дөзөм оруун аждып, чалып на- зынын баштайгы дан хаязын июнь 17-де уттурулар. А өскө класстын өөреникчилеринге өөредилге чылы май 30-де доостур. Өөредилге программанын кошкак шигээдип, хөй кичээл шактары үзүп, овалдааннар доозукчулар-биле чергелештер өөрөнгөш, июнь 15-те чаңгыс дыштанылгаже айттарылар.

Тускай килдис Россия Федерациязынын Композиторлар эвилелинин чаа устанын өлүгүр эвилелин кижизитүүгө чүгө профессионал келжигүнер биктап кирер утурул. Тывага ук Эвилелдин салбырын ачкыдып, эргиле эвил- ледип ажалын эде организастар ажалдарын С. Пюр- бю атыг улугу чогаалдык төвүнүң удуртулгазы чо- рудуп турар. Бистия республикада мры хөгжүмүн чогаалдып, бот- тарынын уран талантызы-биле хөйү, чоңуу кайта- дып, сагыш-сеткилд сергедип, уярадып чоруур бот- тыкынгыр композиторлар кайы хөй. Ам оларын хөй талаалыг чогаалчыны ижин улусчу чогаалдыга төвүдө тускай килдис харылап, чаа угланышкынын бээр. Айлаң МОНГУШ.

КИНО

"НАЙЫРАЛ" кинотеат- рынга: Май 23 "Место действия— США"—(США) 10.00, 11.40, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30. "ВИДЕОЗАЛ: "Тысачи го- роов" (США) фильм-ка- тастрофа — 10.30, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30. Май 24 "Место действия—США" 10.00, 11.40, 13.20, 15.00. "ВИДЕОЗАЛ: "Тысачи го- роов" 10.30, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30.

КАЙДА СИЛЕР, ЧАҢҮС КЛАССЧЫЛАР?

Эрзин ортумак школазынын 1960 чылдын доозукчу- ларына база кады өөренип чораян бүгү өштеривис- ти 2000 ЧЫЛДЫН МАЙ 24-ТЕ 16 ШАКТА школа чанынга чыгыларын чарлап тур. Харылажыр телефонун: 3-38-34 (Кызылда), Өрзинде тел: 4-01. Оргкомитет.

Тыва Республиканын Президент Администрациязы болгаш Чазак Президент Администрациянын удуртукчузунун бирги оракачыны, Контроль эргеледин начальныг Николай Анинович Амардага ооң казы Маар-оол Анинович АМЫРТААНЫН элекке мөчөөни-биле холбаштыр ханы кажыдал- ды илередип тур.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000. Редакция коллективизы: Кын-оол Сит, Адыл-чыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Чимисма Монгуш, Сергей Хертек, Талан-оол Хертек. Редакциянын телефоннары: Кол редактор — 3-43-34; кол редакторун оракачымы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82. Солун колбейн берилде дараазында телефоннары доктар: 3-14-94, 3-57-92. КИЛДИСТЕР: Нитител-политиктиг килдис — 3-39-15. Мелзээр албаны — 3-34-98; Бухгалтерия — 3-41-16; Солун неделяга үш катап үнер. Хемчээл 2 парамал ама. Тиражи 4649. Чагы 54. АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 КБ "Тувакредит". ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязынын Парлакта болгаш массалыг информация чөкөстөрүнүн талазы- биле хоолдуудууга чорудулууга контроль болгаш бүртүкелинин Тыва девискээр эргелединге бүртүктинген. Бүртүктетирген дугаары—Т 00007. Солунда парламенттин материалдарын авторларынын боддалары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айттыганын саннары болгаш өскө-даа фактылары, дындадыгы дээр авторлар боттары харылаар.